

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Ідею громадянського виховання розглядали Сократ, Томас Мор, Ж.-Ж. Руссо, Г.В.Гегель, К.Д.Ушинський і сучасні педагоги І.Д.Бех, М.М.Боришевський, Т.О. Дем'янюк, О.В.Киричук, В.Л.Поплужний, О.Я.Савченко, М.Г.Стельмахович, В.О.Сухомлинський та інші.

Нашою метою є: розкрити педагогічні умови формування основ громадянського виховання школярів у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського. Громадянськість – це насамперед відповідальність, обов'язок та вища сходина в духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню ідеалові. Оскільки громадянськість, тобто усвідомлення своїх прав і обов'язків по відношенню до держави, є поняття, що стосується особистості, то відповідальність В.О.Сухомлинський розглядає як особистісну проблему. Відповідальність повинна насамперед бути своєю совістю, перед цим, за оцінкою педагога, неспокойним і суворим стражем розуму [1].

Завдяки тому, що Василь Олександрович органічно поєднує громадянськість і совість, відповідальність постає у нього у найвищій формі. По-перше, вона характеризує здатність особистості самостійно формулювати моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати самооцінку та самоконтроль. По-друге, суттєво розширюється сфера втручання особистості в оточуючий світ і стверджується ідея особистої відповідальності за все, що створено народом.

В.О.Сухомлинський вважав, що ідея суспільного обов'язку має посідати провідне місце в усій системі навчально-виховної роботи школи. В одному з неопублікованих архівних документів, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади України, відзначається: “Суспільне повинно стати для дитини особистим. Саме з того моменту, коли суспільство стає особистим, людина починає сплачувати борг за право брати з того джерела, над справжньою ціною якого вона ніколи не задумувалася, якби не побачила вже в дитинстві плоди власної праці для суспільства”.

Усвідомлення суспільного обов'язку, необхідності його виконання – основа з основ етичної культури. В.О.Сухомлинський підкреслював, що в усвідомленні людиною свого обов'язку полягає істинний зв'язок етики як теорії моралі й етичної практики. Ідеї про обов'язок увійдуть в душу дитини й стануть її ідеалами лише тоді, коли становитимуть сутність її переконань, перетворяться в стиль мислення, праці, служіння суспільству.

Василь Олександрович визначає такі види обов'язку: обов'язок людини перед людиною, перед Батьківщиною, обов'язок батька і матері перед дітьми, обов'язок дітей перед батьками, обов'язок особи перед колективом, обов'язок перед вищими моральними принципами. Почуття обов'язку – це не

пута, що зв'язують людину. Це справжня людська свобода. Вірність обов'язкові підносить людину. Неодноразово він наголошує на тому, що справжнє особисте щастя – у виконанні обов'язку, що, чим глибший соціальний, політичний смисл обов'язку, тим щасливіша людина [2].

Однією із особливостей моральної свідомості як специфічної форми свідомості суспільної є те, що вона відображає об'єктивну соціальну необхідність потреби людей, суспільства, історичного розвитку в особливій суб'єктивній формі, що виражається в вигляді уявлень про належне (про те, що треба робити), встановлюючи, наскільки відповідає цьому уявленню те, що фактично існує. Із уявлень про належне складаються моральні вимоги, розуміння того, які вчинки повинні здійснювати люди. Стосовно людини ці вимоги виступають як її обов'язки: останні в узагальненій формі правил, що стосуються всіх, формулюються в моральних нормах, заповідях. Всі ці етичні категорії є предметом вивчення деонтології [1].

В.О.Сухомлинський постійно зупиняється на сукупності правил, які повинні виконувати учні. Ці правила сформульовані чітко, звучать афористично і духовно вражаюче, у вигляді деяких принципів, вимог, тобто так, як у народній педагогіці. Вимога допомагає вихованцеві збагнути суть і наявність потреби в тих чи інших звичаях і манері поведінки. У народній педагогіці вони виражаються по-різному: у цікавій розповіді про якийсь повчальний факт із життя людей, мудрій пораді когось із старших, афоризмі (“Не будь у людей примітний, а будь дома привітний”, “У гостині останній починай їсти, а перший переставай”), у заповіді (“Не кради”, “Поважай старших”, “Шануй батька й матір”) [2].

Один з перших етичних принципів В.О.Сухомлинського стосується поняття “повинність”. Ось як про це він пише, звертаючись до своїх вихованців: “Людина повинна. Вся суть нашого життя полягає в тому, що ми всі зобов'язані, повинні. Інакше жити було неможливо. Живучи в суспільстві, ти на кожному кроці стикаєшся з іншими людьми, кожна твоя втіха, кожна радість чогось коштують іншим людям – напруження їх духовних і фізичних сил, турбот, неспокою, тривоги, роздумів. Життя перетворилося б на хаос, серед білого дня не можна було б вийти на вулицю, якби не було людського обов'язку”. Ясне розуміння і суворе додержання твого обов'язку перед людьми є справжня свобода. Чим людяніше, свідоміше ти додержиш свого обов'язку перед людьми, тим більше береш ти з невичерпного джерела справжнього людського щастя – свободи. Спробуй звільни себе від обов'язку – і ти перетворишся в раба своїх примх. Бійся духовного поневолення своїми бажаннями, якщо не тримати їх у шорах і не підкоряти повинності, ти перетворишся в безвільну істоту.

З обов'язку людина завжди поступається чимось іншій людині. У житті завжди буває так, що одній людині легше, іншій важче, одній дістається більше радощів, іншій – менше, одній краще, іншій – гірше. Мудрість людської повинності полягає в тому, щоб бачити і внутрішньо розсудити, де повинен ти і де повинні тобі. І якби нам вдалося, образно кажучи, розкрити очі душі на ці найтонші людські взаємини, кожна людина завжди, буквально

завжди, рахувалася б з ними, у моральному житті настала б загальна гармонія...” [2, 185].

На думку В.О.Сухомлинського, саме у молодшому шкільному віці, коли душа дитини сприйнятлива до емоційних впливів, необхідно поспішати розкрити їй азбуку загальнолюдської моралі – початкову школу моральності, що складається із норм, які наростають за ступенем активності в утвердженні добра. Починається ця азбука моральної культури від біблійного “не чини іншим зла”, а завершується закликком “боротися проти зла і несправедливості” [1, 145].

У роботах “Як виховати справжню людину”, “Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”, “Сто порад учителю”, “Методика виховання колективу”, “Народження громадянина”, “Серце віддаю дітям”, “Павльська середня школа”, “Розмова з молодим директором” та ряді статей В.О.Сухомлинський сформулював приписи, повчання відповідно до вікових періодів розвитку школярів. Розглянемо ці правила в узагальному вигляді.

Василь Олександрович виділяє групу правил, що насамперед стосуються відносин між людьми. До них належать такі повчання:

1. Люби людей.
2. Опануй співучасть, співчуття, жалість і разом з тим високу принциповість, вимогливість, нетерпимість і непримиренність до зла, уміння відрізнити невинні людські слабості від вад, що калічать душі.
3. Умій жаліти і шкодувати, берегти й оберігати.
4. Умій бути скромним, оберігай себе і інших від зухвальства, настирливості, надокучливості.
5. Поважай старших, кожної хвилини спілкуйся із старшим, умій вчитися в них.
6. Плати батькам за їх піклування про тебе, за їх безмежну любов і відданість, плати тим самим – піклуванням, любов’ю, відданістю. Бережи їх здоров’я і спокій.
7. Дорожи честю сім’ї.
8. Дідусеві й бабусі – почесне місце в домі.
9. Даруй радість іншим.
10. Умій бачити й почувати, якими ти входиш в духовний світ інших.
11. Роби так, як повинно бути, не для годиться, не тому, що хтось бачить твої хороші вчинки й похвалить тебе, а за велінням власної совісті.
12. Умій відчувати поряд із собою людину, умій розуміти її душу, бачити в її очах складний духовний світ.
13. Умій повелівати своїми діями, вчинками, поведінкою, намірами.
14. Будь щедрим і безкорисливим.

Формулюючи поняття, В.О.Сухомлинський вказує не лише на обов’язки, а й веде роз’яснення, обґрунтовує їх доцільність. Так, з’ясовуючи обов’язок дітей перед старшим поколінням, педагог каже: “Людина смертна, але безсмертний народ. Його безсмертя – в наступності поколінь. Мудрість віків зберігається в книжках і нашій історії, а багатства народної душі зберігаються в пам’яті, серці, у вчинках старших поколінь – твоїх дідів і

батьків. Тим, чим ти став і станеш у майбутньому, ти зобов'язаний старшим поколінням. Повага, шанування старших поколінь – закон нашого життя. поважати старших треба тому, що вони мудріші, духовно багатші за тебе” [2, 201].

Педагог справедливо вважає, що піклування про людину, відповідальність людини за людину – основа організації й моральної єдності дитячого колективу. Визнаючи повинність вихованця перед колективом, він формулює закони справжньої дружби, вироблені декількома поколіннями школярів, які навчалися в Павлиській середній школі. Суть цих законів полягає в тому, що дружба – це моральне збагачення людини, віра в людину, вершина, з якої відкриваються найдрібніші деталі доблесті і краси, добра і зла, вульгарності і потворності. У цих законах виражена гармонія: з одного боку, почуття особистої честі, гідності, а з іншого – почуття обов'язку, відповідальності за благо товаришів, за людей, з якими особа вступає в складні відносини у процесі духовного життя.

Отже, проблема виховання в школярів повинності та обов'язку розглядається в творчій спадщині В.О.Сухомлинського в двох таких аспектах: як найважливіша суспільно-політична проблема і як центральна проблема власної навчально-виховної теорії і практики. Для розв'язання цього завдання потрібно дотримуватися системного підходу, який передбачає формування обов'язку як трикомпонентного утворення, що включає усвідомлення обов'язку, досвід морально-оцінної діяльності та діяльнісно-вольову сферу, а сутність методів шукати в засобах народознавства.

Такою ж важливою є філософія родинно-сімейного виховання, якою пройнято значну кількість праць видатного педагога і яка є однією з найсуттєвіших складових його етнопедагогічної спадщини. “З родини йде життя”, “Без сім'ї немає щастя на землі”, – твердять українські народні прислів'я та приказки. Такі самі твердження виражають афоризми й інших народів: “Сім'я – ключ до щастя”.

Досить важливою в цьому контексті є думка В.О.Сухомлинського про виховання в дітей любові та поваги до своїх батьків, рідних, близьких людей. Любити батька, матір, дідуся, бабусю – це означає творити добро, приносити їм радість, робити конкретні хороші вчинки, в яких би виражалась турбота про них. З цього приводу педагог висловлює таку повчальну мудрість: набагато легше любити все людство, ніж зробити конкретну хорошу справу для рідної тобі людини – матері. Він домагався того, щоб в роки дитинства дитяче серце не раз стиснув біль від думки про те, що матері нелегко, що вона переживає тяжкі хвилини напруженої праці. Необхідно розкрити очі дитини на материнську працю, нехай кілька разів дитина встане разом з матір'ю – задовго до світанку, нехай піде з нею на ферму, побачить, як нелегко працювати – і в серці з'явиться співчуття. Відчуття серцем найдорожчої в світі людини – матері – є великою школою людяності, могутнім засобом облагородження.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.4. – 638 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. школа, 1972. – Т.2. – 670 с.